

skim osloncem na Gramscijevu partiju »kolektivnog intelektualca«. S posve otvorenom organizacijskom shemom (koja je dijalektički procesualna, jedinstvena i otvorena istodobno) ona bi objedinjavala emancipacijski potencijal u smjeru nadilaženja hijerarhijske podjele rada, hijerarhije funkcija i privilegiranog prisvajanja, restauracije društvenih potreba i dr. Njena uloga sadržana je u ozbiljenju programa ekonomike kulturne revolucije (nova Bahrova sintagma) kojoj je perspektiva u novoj organizaciji života i rada. Asocijacija proizvođača i asocijacija komuna temeljne su odrednice takva stremljenja.

Odgonetanje Bahrove kontroverzije, koja je do srži polemična, uzmiče pred znanstvenim objektivizmom. Je li njegova anticipativna sudba svijeta samo još jedna nova verzija radikalizma ili je potkrepa Marxova puta, kao da ostaje na subjektivnoj prosudbi ili impresiji. U konkretnom slučaju ona je izrečena na početku analize.

Biljana Kašić

Marxa ipak ne treba napustiti! Uz knjigu HENRIJA LEFEBVREA »Misao postala svijetom. Treba li napustiti Marxa?« »Globus«, Zagreb 1981, 236 str.

»Nikada neka društvena formacija ne propada prije no što budu razvijene sve proizvodne snage za koje je ona dovoljno prostrana, i nikad novi, viši odnosi proizvodnje ne nastupaju prije no što se materijalni uvjeti njihove egzistencije nisu već rodili u krilu samog starog društva. Stoga čovječanstvo sebi postavlja uvijek samo one zadatke koje može da riješi, jer kad točnije promatramo, uvijek ćemo naći da se sam zadatak rađa samo ondje, gdje materijalni uvjeti za njegovo rješenje već postoje ili se barem nalaze u procesu svog nastajanja« (Karl Marx, Predgovor knjizi »Prilog kritici političke ekonomije«).

U posljednje vrijeme u nekim kapitalističkim zemljama mnogo se raspravlja i piše o tome što je danas ostalo od Marxova mišljenja. Obično se tome pristupa sa stanovišta da je marksizam u socijalističkim zemljama, gdje se predaže u školama i uspavljuje čak — kako tvrdi autor te knjige — izgubljen u pozitivizmu i dogmatizmu. S druge strane, kapitalistički dio svijeta se i dalje uspješno razvija suprotno Marxovu predviđanju o njegovoj relativno brznoj propasti. Neke kapitalističke zemlje izgubile su svoje kolonije, pa i nekadašnju moć i slavu, ali u cjelini gledano kapitalizam je zadržao industrijsku i finansijsku prevlast, usavršio prijašnje i razvio nove načine proizvodnje i uspio čak povećati ekonomsku nejednakost. (Npr., zemlje u razvoju duguju trenutno kapitalističkom dijelu svijeta oko 500 milijardi dolara, a znatnija dugovanja imaju i neke socijalističke zemlje.) Iz tih samo letimično nabačenih činjenica mnogi teoretičari na Zapadu izvode zaključak da je Marx »mrtav« i da njegova misao ulazi u arsenal prošlosti među preživjela učenja XIX stoljeća.

Toj aktualnoj problematici posvetio je svoju posljednju knjigu jedan od najpoznatijih marksistički orijentiranih mislilaca XX stoljeća na Zapadu — Francuz Henri Lefebvre, kojega autor predgovora Rade Kalanij stavlja uz bok

Lukácsu, Blochu, Sartreu, Marcuseu i drugima. Henri Lefebvre, član KP Francuske od 1928. do 1958, uvijek je nastojao očuvati svoju samosvojnost, a Komunističku partiju napustio je zbog njezine slijepe odanosti sovjetskoj ortodoksiji. U svojoj plodnoj, gotovo polstoljetnoj djelatnosti, napisao je dvadesetak knjiga od kojih su mnoge prevedene i na naš jezik.

U ovoj posljednjoj pokušao je sumirati svoje poglede na marksizam. Nakon postavljanja problema i upozorenja na apsurdnost da Marxova misao u interpretaciji Keynesa i Schumpetera zapravo služi spašavanju kapitalizma, autor je ukratko ukazao na sudbinu Marxove misli u razdoblju Treće internacionale i staljinizma. Završuje pažnju njegova konstatacija da je u to vrijeme jedino Talijan Gramsci mogao »slobodno« misliti, jer se nalazio u fašističkom zatvoru. U tome kratkom historiografskom prikazu autor spominje i kineske komuniste na čelu s Mao-Ce-Tungom, ali ne nalazi mjesta da barem jednom rečenicom spomene jugoslavenske komuniste na čelu s Josipom Brozom Titom, koji su ipak proveli autentičnu socijalističku revoluciju, dijelom i protiv tadašnje teorije i prakse Kominterne, i suprotstavili se Staljinovom hegemonizmu i dogmatizmu desetak godina prije nego što je autor zbog istih razloga napustio KP Francuske. Autor to ne čini nigdje u toj knjizi, čak ni u kraćem specijalno pisanom predgovoru za jugoslavensko izdanje, kao što rade neki drugi marksistički orijentirani mislioci sa Zapada. Čini se da je to uočio i pisac predgovora, jer opširno citira jedan Lefebvreov raniji rad u kojem se govori o jugoslavenskom eksperimentu — samoupravljanju. Možda taj eksperiment danas ne daje baš najbolje rezultate za nas, ali je dosad omogućio mnogim stranim marksistima da slobodno izlažu svoje stavove.

Okosnicu prvoga dijela te knjige predstavlja dvostupačna dihotomija: stupac A sadrži za Marxovu misao sumnjive i odbačene ideje, a stupac B još uvijek valjane tvrdnje. Razmotrimo neke tvrdnje iz prvog stupca:

»Već spomenuta postavka o nemogućnosti rasta u kapitalističkim društvenim odnosima (proizvodnja i vlasništvo) imala je još neobjašnjene implikacije i posljedice. Ona je nadahnula Lenjinovu postavku o posljednjoj fazi kapitalizma (imperijalizmu) koji će biti samo parazitski, rentijerski, paralizirat će izume, skrivati tehnološke patente u ladice; zbog te dogmatske postavke, koja je na početku stoljeća bila djelomično točna, mnogi marksisti nisu mogli shvatiti drugu polovicu stoljeća. Može se, dakako, reći da su ratovi svojim razaranjima iznova potaknuli rast dovršavajući djelo započeto krizom, i to iznad svih (kapitalističkih) očekivanja. Možemo naglasiti da je izvanredan rast, neprekidan ovim smetnjama, bio usmjeren u skladu s interesima i strategijama ekonomsko-političkih sila, koje su nacionalne 'interese' podredile svjetskim tvrtkama (tzv. nadnacionalnim tvrtkama) [...]

U tim fazama neokapitalizma, proizvodni odnosi (najamni rad) jamačno se nisu temeljito promijenili, što su upamtili službeni 'marksisti'. Mijenjale su se, međutim, podjela rada i organizacija proizvodnog rada (u poduzeću, a i u širim razmjerima, pa i svjetskim) [...]

Te su promjene morale zahvatiti i radničku klasu, jer su se u tim razdobljima težnje radnika mijenjale, barem privremeno. Radnici žele korist od uložene truda, dok ne osjete da je ta korist ugrožena. Odabrali su dokolicu i sigurnost (što ih planiraju institucije) mjesto revolucije [...]

Ništa od onoga čemu je najavljiavao skori ili daleki kraj nije iščezlo. Baš naprotiv: religije su postojane, ili se rađaju iz svog pepela, filozofija se održava,

država jača! Radnička klasa, koja je trebala da pokopa mrtve sile, pokazuje se nemoćnom da svlada uvjete života i svoju sudbinu. Ona ne potvrđuje potpunu sposobnost obnove i stvaranja koju joj pripisuje Marx uznoseći je do apsolutnog» (str. 35, 37 i 38).

Iz tih fragmentarno citiranih kritika vidimo neshvaćanje biti Marxove misli. On je u analizi kapitalizma svoga vremena otkrio višestruku otuđenost čovjeka uopće, kojoj je u osnovi privatno vlasništvo sredstava za proizvodnju. Ali je istodobno jasno vidio da je ono nastalo upravo otuđivanjem rada jednih ljudi od strane drugih. U svojim radovima ukazao je na potrebu svestranog oslobođenja čovjeka, a taj je složen i dugotrajan zadatak namijenio proletarijatu kao posljednjoj eksploatiranoj klasi. Normalno, takav se zadatak nije mogao fiksirati u nedogled jer tko će se boriti za realizaciju ideja koju će tek njegovi praunuci doživjeti! Marx je, kao što vidimo, bio ne samo mislilac, već i ideolog revolucionarnog pokreta, ma koliko se on osobno borio protiv svake ideologije. Lenjin je svojim učenjem o imperijalizmu kao završnom stadiju kapitalizma i o mogućnostima socijalističke revolucije u nedovoljno razvijenim zemljama s malobrojnim proletarijatom uz pomoć siromašnih seljačkih masa nastojao ubrzati realizaciju Marxovih zamisli. I uspio je da započne »rješavati« zadatak tamo gdje uvjeti za njegovo rješenje još nisu bili nastali, bar ne dovoljno. Kapitalistički dio svijeta ubrzo je shvatio taj prodor u svoj sistem. Uspio je zaustaviti daljnje širenje socijalističkih revolucija, ali ni vojnom intervencijom nije uspio srušiti prvu socijalističku državu. Posebne pouke izvukle su neke kapitalističke zemlje iz velike ekonomske krize (1929—1933), koja nije donijela očekivano proširenje socijalističkih revolucija. U SAD i nekim zapadnoevropskim kapitalističkim zemljama prišlo se ublažavanju eksploatacije i bar prividnom smanjivanju klasnih razlika. U Njemačkoj, gdje su tradicije revolucionarnog radničkog pokreta i marksizma bile veće, vlast je preuzeo krajnje reakcionarni nacionalsocijalizam, koji je ubrzo krenuo u osvajanje svijeta na osnovi Hitlerove teorije o dominaciji germanske rase i njemačke nacije. Tome pokušaju suprotstavile su se i neke naprednije kapitalističke zemlje. Tako je Winston Churchill, koji je dva decenija ranije bio glavni pobornik vojne intervencije u Sovjetskoj Rusiji, odbio »ruku pomirnicu« koju mu je nakon gotovo dvogodišnjeg rata pružio Adolf Hitler, kad je 22. lipnja 1941. usmjerio svoje armije na SSSR. Churchill je jasno vidio da to ne bi bio mir, već primirje i da bi »novi svjetski poredak« koji su nacisti htjeli izgraditi doveo svijet u bijedu i ropstvo iz kojega bi se kad-tad rodio otpor koji bi možda srušio kapitalizam. On se tome energično suprotstavio radi spasavanja kapitalizma, makar dijelom i promijenjenog.

U stupcu B Lefebvre djelomično ukazuje na taj tok i na činjenicu da ga službeni marksisti nisu shvatili:

»Paradoksalno je ovdje to što je 'socijalizam' koji se poziva na Marxa i 'marksizam' zamijenio kapitalizam u trenutku kad ovaj nailazi na poteškoće u apoloģiji proizvodnje, produktivizma, neograničenoga rasta. Državni socijalizam nadmeće se s državnim kapitalizmom u održavanju (investira u gigantska poduzeća, vrhunske tehnike, a da ne vodi brigu o prvotnoj prirodi itd.)« (str. 43). Lefebvre smatra da je najznačajnije što je ostalo u Marxovu učenju činjenica da je proleter u kapitalizmu i dalje eksploatiran:

»Obično se prelazi preko tog aspekta Marxove misli! Proleter vidi ali ne razumije svoju sudbinu. On je u igri u kojoj izvlači kraći kraj, čak, i osobito,

kad se igra prema pravilima, korektno. On vjeruje da prima u obliku nadnice, dakle u novcu, ekvivalent svoga rada. Prijevaru omogućuje novčani oblik razmjene i ugovora koji prikriva sadržaj» (str. 47).

Možda to zaista svaki radnik ne shvaća, ali to nije ni bitno. Bitno je da on, iako »prevaren«, dobiva više, čak znatno više nego njegov drug u socijalističkim zemljama, koji je formalno na vlasti, koji upravlja sredstvima za proizvodnju i koji živi u društvu u kojem je eksploatacija već ukinuta ili se bar ukida. To je ona notorna činjenica koja onemogućava da se socijalizam brže širi. Naravno, to nije jedini razlog. Radnička klasa u kapitalističkim zemljama iskoristila je šansu da poboljša svoj ekonomski položaj. Ona se za to i te kako borila i danas mnogo bolje živi nego u vrijeme Marxa, sve više se povezuje, pa i pretvara u tehničku inteligenciju i u druge srednje slojeve. Ona postaje sve manje revolucionarna, jer je pitanje što trenutno revolucijom može dobiti. Time se uopće ne negira bit Marxova učenja. To je, uostalom, smisao Lefebvreove knjige, koji se očituje u samom naslovu. Marxova je misao zaista postala svijetom, ali na različite načine.

U toj knjizi autor analizira te načine. Posebno govori o tome je li Marx samo filozof ili znanstvenik i detaljno raspravlja o mogućnostima filozofije i znanosti. Posebno se zadržava na pitanjima teorije i njenih metoda dajući niz pretpostavki i analiza. Također raspravlja o otuđenju i mogućnostima oslobođenja čovjeka. Pažnju zavređuju autorovo inzistiranje na stvaranju svjetskog sistema i na ulozi informacija, koje se naglo razvijaju u kapitalističkim zemljama. U posebnom poglavlju koje nosi naslov »Marx, mislilac mogućeg« do- nosi neke zaključke po kojima je marksizam aktualan i danas:

a) preuzeti Marxov postupak polazeći od filozofije kako bi se vodilo računa, kritički, o nekim doprinosima posebnih znanosti koje raščinjuju moderni svijet: teorija informacije, proučavanje svjetskog tržišta itd.,

b) voditi dakle računa, ali kritički, o filozofiji od Hegela do Marxa, posebno kad tražimo problematiku svjetskog (Heidegger, K. Axelos itd.),

c) uzimajući u obzir elemente koje je Marxov racionalizam i optimizam ostavio po strani, ludičko i tragično, prostor i mogućnosti, planetarna avantura i njezine prijetnje itd.,

d) ispitati поближе aktualnu društvenu praksu, sposobnosti i nedostatke radničke klase, točan položaj tzv. srednjih klasa, institucija koje sudjeluju u društvenom,

e) na planetarnoj razini, analizirati поближе, smještajući u globalnu zamisao, odnose između lokalnog, regionalnog, nacionalnog i samog svjetskog« (str. 231).

Za Lefebvrea Marx, dakle, nije mrtav, njegova misao živi, samo je treba osloboditi iskrivljavanja koja je doživjela i zloupotreba koje su u njeno ime učinjene. Ona je misao koja je postala svijetom i koju treba samo djelomično nadopuniti i kritički primijeniti.

Zlatko Čepo